

דב נוי – מאה שנה להולדתו

גלית חזן-רוקם

דב נוי, מייסד מקצוע הפולקלור כדיסציפלינה מדעית (או כדיסקיפלינה מדעית כפי שנהג להגות) באקדמיה הישראלית, הלך לעולמו בירושלים ב־29 בספטמבר 2013, כמה שבועות לפני יום הולדתו התשעים ושלושה. הוא נולד כבן למשפחת נוימן ב־20 באוקטובר 1920 בעיר האוקראינית קולומיאיה, אז עיר בגליציה הפולנית, על נהר הפרוט. את עניינו ביצירה ספרותית עממית נהג לייחס לזיכרונות הילדות של מסורות עממיות בידיש ששמע במיוחד מפי סבתו. את חינוכו היהודי והעברי קנה בחיק המשפחה, מפי המשורר שמשון מלצר, ששימש כמורה פרטי וחונך לילדי המשפחה. מלצר התעניין במיוחד בתרבות החסידית המקומית – וזו אכן משתקפת בשירתו – והוא זרע בתלמידו עניין באורחות חיים, מנהגים והיבטים אתנוגרפיים אחרים של קהילות היהודים במזרח אירופה. את חינוכו הפורמלי קנה נוי בגימנסיה הפולנית בעיר. לחינוכו התלת־לשוני – יידיש, עברית ופולנית – נוספו לימודי הלשון הגרמנית וגם הלשון האנגלית שרכש מאוחר יותר.

בשנת 1938 זכה דב נוי לקבל סרטיפיקט לעלייה לארץ ישראל המנדטורית, שהכניסה אליה הוגבלה על ידי השלטונות הבריטיים. הסרטיפיקט ניתן לו בזכות התקבלותו ללימודים באוניברסיטה העברית בירושלים. עד סוף ימיו ראה דב באוניברסיטה העברית בית של ממש, בית שהציל אותו מאימי השואה ואולי אף ממות, שהיו גורלם של כל בנות ובני משפחתו מלבד אחיו הצעיר, מאיר נוי (1922–1998). מאיר, ששרד בשואה אחרי תלאות קשות, הגיע לישראל לאחר המלחמה והיה למוזיקאי, מלחין שירים ואתנומוזיקולוג; לימים הוריש לספרייה הלאומית את 'אוסף מאיר נוי', הכולל 50,000 שירים עבריים וכ־30,000 שירים בידיש. שני האחים שיתפו פעולה בכמה מפעלי איסוף ומחקר, כגון הפרסום בעריכתם 'יידישע פאלקסלידער פון גאליציע' (שירי עם בידיש מגליציה) שיצא לאור בשנת 1971 ככרך ב של 'מחקרי המרכז לחקר הפולקלור'.

כסטודנט באוניברסיטה העברית החל נוי בלימודי ספרות התלמוד והמדרש. בין מוריו המוערכים ביותר היו הרב פרופ' שמחה אסף והרב פרופ' אביגדור (ויקטור) אפטוביצר. מסלול לימודיו נקטע כאשר עם פרוץ מלחמת העולם השנייה התגייס לחיל ההנדסה המלכותי הבריטי. בשובו מן המלחמה חזר לאוניברסיטה ולמד תלמוד, היסטוריה של עם ישראל ותנ"ך, ובשנת 1946 קיבל תואר מוסמך. בתום לימודיו התנדב שוב, הפעם כעובד הוראה ותרבות במחנות המעצר של הבריטים בקפריסין, שבהם הוחזקו מעפילים ששרדו משואת יהודי אירופה. בקפריסין פגש דב את אחיו מאיר ושמע מפיו על גורלם המר של בני משפחתם. אחרי הקמת מדינת ישראל ושובו של דב לארץ הוא התמנה לערוך את השבועון 'דבר לילדים'.

על רקע התעניינותו של נוי בהיבטים העממיים של ספרות חז"ל בימי לימודי התואר השני, עודדו אותו כמה ממוריו וחבריו לצאת ללימודים בארצות הברית. הוא נסע לאוניברסיטת ייל בשנת 1951 במטרה ללמוד ספרות השוואתית אצל פרופ' רְנָה וֶלְק. כשהמורה גילה שתלמידו מתעניין בספרות עממית, המליץ לו לעבור לאוניברסיטת אינדיאנה בבלומינגטון. שם היה נוי לאחד מתלמידיו של פרופ' סטית תומפסון, חוקר הספרות העממית המוביל בארצות הברית באותה עת, וזכה להערכה רבה ולחיבה מצד מורו. בהדרכת תומפסון הוא כתב את עבודת הדוקטור שלו, 'מפתח המוטיבים של הספרות התלמודית-מדרשית', והשלים אותה בשנת 1954. בזיכרונותיו של תומפסון אפשר לקרוא על הערצתו לתלמידו הישראלי שהצטיין בבקיאיות בתרבויות ובלשונות רבות ושונות ובכושר הניתוח המצוין שלו. כתלמידו של תומפסון הפך נוי לחוקר מובהק של האסכולה הגיאוגרפית-היסטורית (הפינית) בחקר הספרות העממית. הוא נהג לספר אנקדוטה משעשעת על תקופת לימודיו באינדיאנה: במפגש עם מספר עממי ילידי אמריקני התעלף האיש כאשר דב תרגם לו את משמעות שמו, משום שדוב היה השם השמאני הסודי של אותו איש, שם שאסור היה להגותו.

עם שובו של נוי לישראל ולאוניברסיטה העברית החל תהליך שינוי רדיקלי בחקר הפולקלור בישראל. בשנת 1955 הוא יסד את ארכיון הסיפור העממי בישראל במסגרת המוזיאון לאתנולוגיה ולפולקלור בחיפה, בחסות אבא חושי, ראש עיריית חיפה דאז. מה שהניע את נוי תחילה היה חורבן יהדות אירופה, חייה ותרבותה והמשאלה לאסוף את שרידיה מפי השורדים, שאת חלקם פגש כבר בקפריסין. אך עד מהרה הוא הכיר בחשיבות תרבותיהם של בנות ובני הקהילות היהודיות במזרח התיכון ובאסיה, ממרוקו במערב עד הודו במזרח, שהצטרפו במספרים גבוהים לחברה הישראלית. מפעלו של נוי תוכנן לאסוף את סיפוריהן העממיים של כל הקבוצות המרכיבות את החברה הישראלית, כולל של הפלסטינים, ערביי ישראל,

והאוכלוסייה היהודית בארץ שהתיישבה בה לפני מלחמת העולם השנייה. כל אלה החלו להיקבץ אל הארכיון שהלך ונבנה בהנהגתו של נוי ובפעילותם הנלהבת של אספנים ואספניות בהתנדבות, 'משפחת הרושמים'. הללו, צעירים ומבוגרים, נמשכו אל המפעל הייחודי בזכות החזון הברור שהותווה על ידי נוי ובזכות הכריזמה והחום של אישיותו. ארכיון הסיפור העממי בישראל (אסע"י) זכה לאחר מות מחוללו להכרה כאתר מורשת תרבות עולמית של יונסק"ו. אוצרותיו ופרסומיו בעברית ובשפות אחרות מוערים בדקדקנות, הן בשיטה ההשוואתית הגיאוגרפית-היסטורית, הן בפרטים ביוגרפיים על המספרים והמספרות, הרושמות והרושמים, והם עיקר המורשת שהעמיד נוי לשימושם של חוקרות וחוקרי פולקלור בישראל ובעולם ולתועלת הציבור.

בביתו האקדמי, האוניברסיטה העברית, העמיד נוי את חקר הספרות העממית כמרכיב של קבע בתוכנית הלימודים של החוג לספרות עברית. במטרה להמריץ מחקר של סוגות פולקלור נוספות על הספרות העממית והיצירה המילולית, הקים בראשית שנות השבעים של המאה העשרים את החטיבה לפולקלור; בתחילת שנות התשעים תפסה את מקומה התוכנית לפולקלור יהודי והשוואתי, וגלגולה העכשווי הוא תוכנית המוסמך לחקר פולקלור ותרבות עממית. נוי יסד בשנת 1970 גם את המרכז לחקר הפולקלור, והוא פועל מאז כמפעל מחקר של המכון המדעי היהדות, יוזם מחקר ומקיים מפעלי מחקר בסוגות מגוונות של פולקלור ותרבות עממית. בשנת 1974 הופקד נוי על הקתדרה לפולקלור על שם מקס ומרגרט גרונוולד, הקתדרה הראשונה לפולקלור שהוקמה בעולם. לצד משרתו העיקרית בחוג לספרות עברית באוניברסיטה העברית כיהן נוי גם כפרופסור ליידש באוניברסיטת בר-אילן בשנים 1985–1992. דב נוי היה מורה אהוב וחבר נאמן לתלמידותיו ותלמידיו הרבים. הם ותלמידיהם ותלמידותיהם מחזיקים ברוב המשרות המרכזיות להוראה ומחקר של הספרות העממית והפולקלור באוניברסיטאות המחקר ובמכללות האקדמיות המלמדות סטודנטים יהודים וערבים מקצועות אלה. מכאן מגיעה תורתו בגלגוליה לבתי הספר ולמסגרות החינוך הלא פורמלי במדינת ישראל ובמידה רבה גם למוסדות בעולם.

ביתו של דב היה מוסד בזכות עצמו, פתוח לכל דכפין במסגרת ערבי יום ב הפתוחים, שזכו לפרסום בכל העולם. ערבים אלו עוטרו בסיפוריהם האישיים של כל המשתתפים, כל אחת ואחד בתורו, בליווי תקרובת מסורתית של ראזשינקעס מיט מאנדלען (צימוקים ושקדים), כשורת שיר הערש ביידיש. עד היום אני מקבלת מכתבים מארבע כנפות הארץ המזכירים פגישות לפני עשורים באותם ערבי יום ב. דב נוי הרבה להדגיש את ההיבטים האוניוורסליים והבין-לאומיים של חקר

הפולקלור, ולכן הצטרף בחפץ לב בראשית שנות החמישים של המאה העשרים לחוקרים אירופים בכירים ממנו להקמת החברה הבין־לאומית לחקר הספרות העממית (International Society for Folk Narrative Research, ISFNR). הוא נבחר לאחד מחברי הכבוד של החברה בכנס השלושה עשר שלה בשנת 2001 במלבורן. אוניברסיטת חיפה הכתירה את דב נוי כדוקטור לשם כבוד בשנת 1999 ושינתה את שם אסע"י לארכיון הסיפור העממי בישראל על שם דב נוי. הוא זכה בפרס ביאליק לחוכמת ישראל בשנת 2001 ובפרס ישראל לחקר ספרות עברית והשוואתית בשנת 2004.

דב נוי היה נוסע מתמיד נלהב, יהודי נודד ממש, ואכן הבדיחה המפורסמת על אדם שכאשר שני המטוסים התנגשו הוא היה בשניהם, סופרה גם עליו ברמת מהימנות גבוהה. הוא היה מרצה אהוד ברחבי העולם ואהב לחלוק מידיעותיו הרחבות בנדיבות אינטלקטואלית רבה. במלאת מאה שנה להולדתו אפשר להביט סביבנו ולראות את פירות האילנות שנטע: ארכיונים ומרכזי מחקר פעילים, חוקרים וחוקרות בעלי שם בין־לאומי ופרסומים בשלל לשונות ובמות, תלמידות ותלמידים מצטיינים הזוכים במלגות ובפרסים יוקרתיים, וכתב עת זה, הממשיך לקיים את חקר הפולקלור והספרות העממית ברמה מוקפדת ונאותה.

פרופ' (אמריטה) גלית חזן־רוקם, החוג לספרות עברית והתכנית לחקר פולקלור ותרבות עממית, האוניברסיטה העברית בירושלים, הר הצופים, ירושלים 9190501
Galit.Hasan-Rokem@mail.huji.ac.il